

”שולחן (משפחתי) עגול – עשור לבית המשפט לענייני משפחה: חזון ומציאות”

מאת

מיכל בן שבת,^{*} בנימין שמואלי,^{**} רונה שוז,^{***}
איילת בלכר-פריגת^{****} ורונה קפלן^{*****}

הורתו של כרך זה בכנס שהתקיים במרכז לזכויות הילד והמשפחה במכללת ”שערי משפט” בשיתוף עם משרד המשפטים בשנת 2006,¹ תחת הכותרת ”עשור לבית המשפט לענייני משפחה”. נטלו בו חלק שופטים בעבר ובהווה מבתי-המשפט לענייני משפחה, מבתי המשפט המחוזיים, מבית המשפט העליון ודיינים מבתי הדין הרבניים, אנשי אקדמיה ועורכי דין המתמחים בדיני משפחה והבאים תדיר בשעריו ובאולמיו של היכל מיוחד זה, אשר יותר מכל ערכאה שיפוטית אחרת ראוי לשם הנושא את שתי המילים כבודת המשקל – ”בית” ו”משפט”, גם יחד.

הקמת ”בית” אחד לסכסוכי משפחה – זו הייתה המלצתה העיקרית של הוועדה לבחינת דיני המשפחה בישראל, בראשות השופט אלישע שינבויים,² אשר הובילה

* עורכת סטודנטית של כתב העת ”משפחה במשפט”.

** מרצה בכיר, מנהל (משותף) של המרכז לזכויות הילד והמשפחה ומנהל אקדמי של הקליניקות המשפטיות במכללת ”שערי משפט”, יוזם הקמתו של כתב העת ”משפחה במשפט” ועורכו המשותף.

*** מרצה בכירה, מנהלת (משותפת) של המרכז לזכויות הילד והמשפחה במכללת ”שערי משפט”, עורכת משותפת של כתב העת ”משפחה במשפט”.

**** מרצה, המרכז לזכויות הילד והמשפחה במכללת ”שערי משפט”, עורכת משותפת של כתב העת ”משפחה במשפט”.

***** עורכת סטודנטית של כתב העת ”משפחה במשפט”.

ברצוננו להודות למכללת ”שערי משפט” על האפשרות לפתח את פעילויות המרכז לזכויות הילד והמשפחה ואת כתב העת ”משפחה במשפט”.

1 כנס בנושא עשור לבית המשפט לענייני משפחה: חזון ומציאות, מטעם המרכז לזכויות הילד והמשפחה במכללת ”שערי משפט” ומשרד המשפטים, מכללת ”שערי משפט” בהוד השרון, 22.6.2006.

2 משרד המשפטים **דין וחשבון הוועדה לבחינת יישום דיני המשפחה** (1986), יו”ר השופט אלישע שינבויים (להלן: דו”ח ועדת שינבויים או דו”ח הוועדה). הדו”ח מצורף לדרך זה, ראו להלן בעמ’ 278.

לחקיקת חוק בית המשפט לענייני משפחה, התשנ"ה-1995.³ במציאות שקדמה לכינוס הוועדה מצאו עצמם משפחות וזוגות שהגיעו לצומת דרכים רגשי-משפחתי קשה, מתערטלים לפני מערכת אשר מדדה אותם בכלים משפטיים קרים ומנוכרים לתהליך המשפחתי, שהצד המשפטי היה רק ביטוי חיצוני לו. שלא כמו מתדיינים בערכאות שיפוטיות ובמחלוקות משפטיות אחרות, הצדדים לסכסוך המשפחתי ממשיכים לנהל מסגרת חיים משותפת ומשיקה בצל ההליך המשפטי ולאור המתרחש במהלכו, לעתים אף תחת קורת גג אחת. צדדים שלישיים, כגון ילדות וילדים, סבתות וסבים, מושפעים אף הם מהדין המשפטי, ממשכו ומהאופן שבו הוא התנהל. הצורך בערכאה שיפוטית הפועלת על פי תפישה חדשה הלך והתגבר, ועל רקע זה הוקמה ועדת שינבויים אשר ביקשה "לבנות מודל אחר של המערכת בכללותה".⁴

כעשור חלף מרגע הנחת הדו"ח על שולחן הממשלה ועד שנחקק החוק בשנת 1995, ומעט יותר מעשור חלף מאז חקיקת החוק והקמת בית המשפט לענייני משפחה ועד לעריכת אותו כנס. עשור שני הוא זמן מתאים כדי להתחיל לבחון מחדש את היעדים שהותוו בתחילת הדרך, להעריך את מידת השגתם ולבדוק את התאמתם למציאות המשתנה של מוסד המשפחה בישראל. מטרת כרך זה, כמטרת הכנס בשעתו, הינו להעריך את הישגי בית המשפט לענייני משפחה לאור ייעודו ומטרותיו כפי שהותוו בדו"ח ועדת שינבויים, ולשמש בימה למחשבות על מוסד חשוב זה במלאת מעט יותר מעשור להקמתו.

משתתפי הכנס תרמו לדיון מנקודת מבטם הייחודית, מתוך ניסיונם העשיר והיכרותם את ההליכים המשפטיים המורכבים המאפיינים סכסוכי משפחה, מתוך הבנתם את הצרכים הקיימים ומתוך ידיעתם את העוצמות והחסרים של בית המשפט, את הטעון שיפור ואת הראוי לשימור. דברי כולם ראויים לבימה, אך קצרה היריעה מלהכיל. בעמודים הבאים נסקור את עיקרי הדברים שנישאו בפאנלים השונים ואת תמצית ההרצאות והמאמרים בכרך הנוכחי.⁵

לקראת הכנס, ערך המרכז לזכויות הילד והמשפחה במכללת "שערי משפט" סקר מקיף בדבר שביעות הרצון מתפקודו של בית המשפט לענייני משפחה. הסקר נערך במחצית יוני 2006, על ידי סטודנטים למשפטים מן המכללה, בקרב כמאה עורכי דין המתמחים בדיני משפחה מכל רחבי הארץ. בסקר התבקשו עורכי הדין לדרג את מידת שביעות רצונם מתפקוד בתי המשפט לענייני משפחה כמכלול (בסולם של 1 עד 10). כן

3 חוק בית המשפט לענייני משפחה, התשנ"ה-1995, ס"ח 393 (להלן: חוק בית המשפט לענייני משפחה).

4 דו"ח ועדת שינבויים, לעיל ה"ש 2, בעמ' 4.

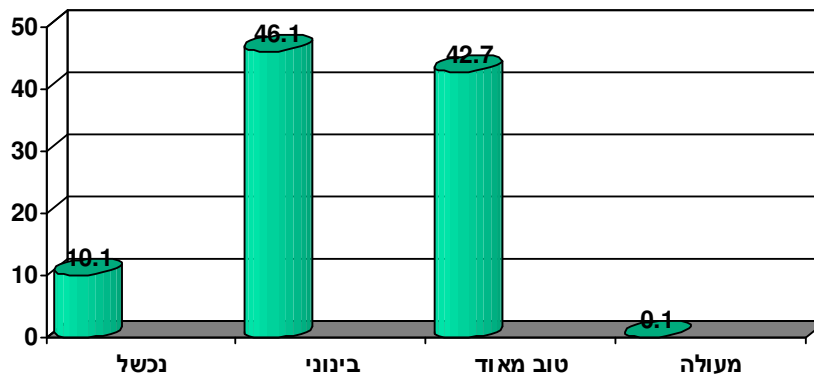
5 חלק מהדוברים בכנס, שדבריהם יובאו כאן, פיתחו דבריהם לכלל מאמר או הרצאה מפורטת, ואלה שולבו בהמשך הכרך. עם זאת, בכרך זה שולבו גם מאמרים והרצאות בנושא עשור לבית המשפט לענייני משפחה מטעמם של חוקרים ושוטפים שלא הופיעו בכנס.

התבקשו הנשאלים לפרט מהו, לדעתם, ההישג העיקרי של בית משפט לענייני משפחה ומהי, לדעתם, נקודת החולשה הניכרת של ערכאה זו.⁶ מן הסקר עלו הנתונים הבאים:

מידת שביעות הרצון מבית המשפט:

כ-10% מכלל עורכי הדין הגדירו את מידת שביעות רצונם מבית המשפט כ"נכשל". כ-46% הגדירו את מידת שביעות רצונם כ"בינונית". 42.7% הם בעלי שביעות רצון ברמה של "טוב מאוד" מתפקוד בית המשפט. עורך דין אחד מתוך מאה הנשאלים סבר כי התפקוד הוא "מעולה".

להלן התפלגות הממצאים לפי אחוזים:

ההישג העיקרי:

לפי רוב רובם של הנשאלים, ההישג העיקרי של בית המשפט לענייני משפחה בעשר שנות קיומו הינו יישום המטרה העיקרית שלשמה הוא הוקם – דוקטרינת "שופט אחד למשפחה אחת".⁷ משיב אחד בלבד ציין את ההתחשבות בטובת הילד כהישג העיקרי, ורק משיב אחד ציין כהישג את פעילותן של יחידות הסיוע.

6 יש לציין כי משיבים רבים ציינו כי קיים קושי לדרג שביעות מבתי המשפט לענייני משפחה כמכלול, עקב השוני בין בתי המשפט במחוזות השונים ובערים השונות, ואף בין שופטים שונים באותו בית משפט.

7 ראו דן ארבל ויהושע גייפמן "חוק בית המשפט לענייני משפחה, תשנ"ה-1995" הפרקליט מג 431, 433 (1996).

אלה הנושאים שצוינו כטעונוים שיפור: (1) סחבת בטיפול בתיקים ובמתן החלטות, והצורך בייעול משך שמיעת התיקים וקיצורו; (2) היעדר אחידות בשפיטה בין שופטים שונים; (3) בעיה בהתמקצעות שופטים. הוסבר כי מכיוון שבבית משפט לענייני משפחה נדונים נושאים שונים ומגוונים קיים קושי רב יותר בהתמקצעות השופטים; (4) עצמאות השיפוט (היו שציינו כי ניתן לראות עניין זה גם כחיובי).

למשתתפי הכנס הוצגו מבעוד מועד עשר נקודות להתייחסות, ואלה נתבקשו להתייחס אליהן, כל אחד מזווית מבטו הייחודית:

א. **גבולות סמכותו של בית המשפט:** האם גבולות אלה רחבים מדי? צרים מדי? כל זאת, לאור האמירה כי "תחומי הסמכות של בית המשפט למשפחה נקבעו על פי גישה מרחיבה מתוך מגמה, על-פיה בית המשפט למשפחה צריך להכריע בכל סוגי הסכסוכים שהמשפחה מעורבת בהם, בין אם המדובר בסכסוכים שבתוך המשפחה, ובין אם המדובר בסכסוכים שבין יחידי המשפחה לציבור, או שיש למשפחה קשר אליהם".⁸ יחד עם זאת נקבע, לדוגמה, כי בשלבי הקמתו של בית המשפט לענייני משפחה לא יועברו לסמכותו ההיבטים הפליליים של עבירות אשר בוצעו במסגרת המשפחה.⁹ האם קיים כיום צורך להרחיב את סמכות בית המשפט כך שתכלול גם נושא זה ונושאים נוספים אחרים? האם יש לצמצם את סמכותו?

ב. **תופעת "מרוץ הסמכויות":** תופעה זו אמנם לא צצה עם הקמתו של בית המשפט לענייני משפחה אבל ודאי שהוחרפה מאז הקמתו. נדמה כי הלך הרוח הציבורי מצביע על קיומה של ההנחה שבית המשפט לענייני משפחה נחשב כיעיל יותר וכמטיב יותר עם נשים, בעוד שבית הדין הרבני נחשב כך כלפי גברים. לכן, בשלב מוקדם מדי של הסכסוך, ממהרים הצדדים לפנות לערכאות השיפוט, על מנת לתפוס את הסמכות הנוחה להם, מה שאינו תורם בוודאי לפתרון הסכסוך ומנוגד למטרת הקמתו של בית המשפט לענייני משפחה.¹⁰ לעתים קיים מאבק סמכויות בין הערכאות הללו גם ללא מרוץ ביניהן, כגון במקרי של תביעות בנויקין שמגישות מסורבות גט נגד בעליהן. שם הסמכות היא של בית המשפט לענייני משפחה, אך בית-הדין הרבני רואה בכך התערבות בעניינים הקשורים לגט, הנמצאים דווקא

8 שם, בעמ' 435.

9 להצעות שונות בנדון ראו השופטת חנה בן-עמי "אלימות במשפחה – ההליך הפלילי" **הרשות השופטת** 32, 33, 40 (התשס"ג); ג' אדרי "בית משפט לענייני משפחה כערכת שיפוט בתיקים פליליים" (2002) www.psakdin.co.il.

10 המערכות עצמן תרמו ותורמות להימשכותה של תופעת מרוץ הסמכויות שאינו נעצר עם הגשת התביעה אלא ממשיך למרוץ פסיקה. ראו לדוגמה: תיק 1-21-4280 **פלונית נ' פלוני**, פדאור (1)07 (2007) 194; בג"צ 8497/00 **פייג-פלמן נ' פלמן**, פ"ד נו(2) 118 (2001).

בסמכותו שלו¹¹ אלו אמצעים ננקטים, אם בכלל, ויש לנקטם על מנת להתגבר על התופעה ולצמצמה?

ג. **האתגר השיפוטי:** על שופטי בית המשפט לענייני משפחה, אולי יותר מכל שופטים אחרים, להתמודד עם תחומי משפט מגוונים, המשתרגים זה בזה והמשפיעים זה על זה.¹² עליהם להתמודד גם עם מערכת גועשת ודינמית של יחסים רגשיים משתנים ועם אירועים המתרחשים תוך כדי ההליך השיפוטי ובהשפעתו. כמו כן, בתיקים רבים המונחים לפתחו של בית המשפט לענייני משפחה, שותף גורם הזמן כ"צד" המשפיע על התהליכים במשפחה וממילא על שיקולי ההכרעה. אחריות רבה מונחת על כתפי השופט בתיקים כגון אלה, וחשיבות קריטית ראוי שתינתן ליכולתו לקדם את הדיון ולהגיע להחלטה מהירה.¹³ האם מצליחים השופטים לעמוד באתגר זה?

11 תביעות של מסורבות הגט נגד בעליהן מוגשות ברוב המקרים לאו דווקא לשם הפיצוי עצמו. תביעות כאלה מוגשות בתקווה לקבל פיצוי בגין ההתעללות הנפשית שבסירוב לתת גט ואז להמיר אותו בגט עצמו. זאת, לאחר שהתובעות נואשו לקבל את הגט בדרך ה"קנונוציולנית". ראו תמ"ש (משפחה י-ם) 19270/03 **נ.ש. נ' ב.ב.**, תק-מש 4)04 (353 (2004); תמ"ש (משפחה י-ם) 6743/02 **נ. נ' ב.** (לא פורסם, 21.7.2008) www.nevo.co.il/Psika_word/mishpaha/ (לא פורסם, 21.7.2008); sm02006743.doc; תמ"ש (משפחה ראשון לציון) 30560/07 **ה.ש. נ' ה.א.** (לא פורסם, 2.12.08); תמ"ש (משפחה ת"א) 24782/98 **נ.ש. נ' נ.י.** (לא פורסם, 14.12.2008) www.nevo.co.il/Psika_word/mishpaha/sm98024782.doc. הוגשה גם תביעה של מסורבת גט נגד עובד בעלה על ההתעמרות הנפשית רבת השנים של בעלה המנוח בה, שם ברור כי הכוונה הייתה דווקא לקבלת פיצוי. ראו תמ"ש (משפחה כפ"ס) 19480/05 **פלונת נ' עיזבון פלונת**, תק-מש 2)06 (98 (2006). נכון לכתיבת שורות אלה, כמה וכמה תביעות נוספות נגד סרבני גט תלויות ועומדות בבתי המשפט לענייני משפחה. על הסוגיה כולה קיימת לאחרונה כתיבה ענפה, חלקה הגדול עוסק במאבק בין סמכויות בית המשפט לענייני משפחה ובית הדין הרבני. ראו יחיאל קפלן ורונון פרי "על אחריותם בנוזיקין של סרבני גט" **עיוני משפט** כח 773 (2005); יפעת ביטון "עניינים נשיים, ניתוח פמיניסטי והפער המסוכן ביניהם – מענה ליחיאל קפלן ורונון פרי" **עיוני משפט** כח 871 (2005); בנימין שמואלי "פיצוי נזיקי למסורבות גט" **המשפט** יב 285 (2007); אוריאל לביא "סידור גט לאחר חיוב הבעל בפיצוי כספי לאשתו" **חחומין** כו 160 (התשס"ו); שלמה דיכובסקי "צעדי אכיפה ממוניים כנגד סרבני גט" **חחומין** כו 173 (התשס"ו).

12 לפי ס' 1 לחוק בית המשפט למשפחה, בין העניינים שבסמכותו להוסיף, גם עניינים שבכריכה. 13 ראו לדוגמה בע"מ 399/05 **פלונת ופלונת המיעודים לאימוץ הקטין נ' האב הביולוגי**, פ"ד נט(1) 596 (2004) (להלן: פרשת "תינוק המריבה"), שם היו שטענו כי החלטת בית המשפט העליון, שקבעה כי אין להוציא את הילד מחזקת הוריו המאמצים, הושפעה מחלופי הזמן ומן העובדה כי הילד גדל וחש שייכות להוריים המאמצים. ראו רונה שו" "זכות הילד לגדול אצל הוריו הביולוגיים: לקחים מרשת 'תינוק המריבה'" **משפחה במשפט** א 163, 168 (2007). הכרה בבעיה של חלופי הזמן בהקשר זה באה לידי ביטוי בהצעת חוק אימוץ ילדים (תיקון מס' 7), התשס"ט-2008, ה"ח הכנסת 68), שקובע לוח זמנים לקבלת החלטות כגון זו בפרשת תינוק המריבה.

ד. **מיעוט ערעורים:** ערעורים לבתי המשפט המחוזיים הם מעטים יחסית וערעורים לבית המשפט העליון הם מעטים עוד יותר, בהשוואה לערעורים בתחומים אחרים. מיעוט ערעורים מעיד אולי על הצלחתו של בית המשפט לענייני משפחה ועל הגשמת ייעודו כערכאה המעמיקה לשורשו של הסכסוך ומביאה אותו לידי גמר בהכרעותיה.¹⁴ אך מיעוט ערעורים משמעו מיעוט הלכות – הלכות מנחות של בית המשפט המחוזי והלכות מחייבות של בית המשפט העליון.¹⁵ האם מיעוט הערעורים הוא תופעה חיובית? האם הדבר מצביע על בעייתיות במערכת? האם הצדדים ועורכי הדין אינם מאמינים בערעור? האם אין קיימים בערכאות הגבוהות יותר שופטים העוסקים בענייני משפחה והמבינים בתחום, שניתן "לסמוך" עליהם, בעיניהם של עורכי הדין? האם גורם הדבר להעצמה רבה מדי של בית המשפט לענייני משפחה, שהוא, למעשה, ערכאה ראשונה שוות ערך לבית משפט השלום, הן בעיני עצמו (שופטיו) והן בעיני עורכי הדין והצדדים? האם הדבר מחריף את מאבק הסמכויות בין בתי המשפט לענייני משפחה לבית הדין הרבני?

ה. **הכרעות סותרות:** פועל יוצא של היעדר הלכות מנחות הוא קיומה של מערכת שבה "הדין תלוי בדיין". שופטים שונים נותנים החלטות סותרות בעניינים זהים, ויש לכך דוגמאות רבות.¹⁶

ו. **פיתוח דיני המשפחה:** אם ועד כמה השפיע בית המשפט לענייני משפחה על פיתוחם של דיני משפחה אזרחיים בישראל; שאלת התאמת סדרי הדין ודיני הראיות להליך המשפטי בבית המשפט לענייני משפחה; שאלת פומביות הדיון, דהיינו, עד כמה יש לאפשר דיון פומבי כאשר מדובר בעניינים משפחתיים רגישים או כשמדובר בקטינים.

ז. **השיח המשפטי מול השיח הטיפולי:** הקמת יחידות הסיוע שליד בית המשפט לענייני משפחה מבטאת יותר מכל את התפישה הרחבה של התמודדות עם סכסוכי משפחה, מעצם הקמתה כמערכת טיפולית בתוך בית המשפט.¹⁷ מה תפקידה של

14 ראו ארבל וגייפמן, לעיל ה"ש 7, בעמ' 442-444.

15 על הלכה מנחה ומחייבת ראו ס' 20 לחוק-יסוד: השפיטה, התשמ"ד-198, ס"ח 78.

16 ראו למשל את הפסיקות הסותרות בהתייחסות לשאלה האם המונח "בן זוג" בחוק בית המשפט לענייני משפחה כולל גם את בני הזוג מאותו המין. השוו את תמ"ש (משפחה ת"א) 3140/03 ר.א. נ' ל.מ., תק-מש (1)04 (1)637 (2004), עם תמ"ש (משפחה ת"א) 21030/00 ליברמן נ' היועמ"ש, תק-מש (1)02 (1)122 (2002). גם בעניין פיצוי נזיקי למסורבות גט (ראו לעיל ה"ש 11), ניתנו בשנים האחרונות פסיקות שונות, מהן המכירות בפיצוי כזה מרגע החיוב בגט (מטעם בית הדין הרבני) בלבד, מהן המאפשרות לקבל פיצוי גם על התקופה שלפני אותו חיוב ומהן המאפשרות לקבל פיצוי גם כשיש פסק דין רבני בדרגה של מצווה בלבד.

17 ס' 5 לחוק בית המשפט לענייני משפחה.

מערכת טיפולית זו? באלו שלבים של ההליך (ואולי גם של טרום ההליך) עליה להיות מעורבת? מהו תפקידם של עורכי הדין בשלב זה?

ח. **בחינת תפקידה של יחידת הסיוע ותפקודה, וכן שאלת הרחבת פעולתה לערכאות הדתיות:** כיצד פועלות יחידות הסיוע, מהו תפקידן והאם על המחוקק להרחיב פעולתן גם לערכאות הדתיות?¹⁸

ט. **זכויות הילד:** האם זכויות הילד נשמרות על ידי בית המשפט לענייני משפחה? האם זכויות הילד פותחו וקודמו על ידיו? כיצד הן מיושמות בפועל? כך, לדוגמה, חוק בית המשפט לענייני משפחה קובע כי בית המשפט "רשאי לשמוע עדות של קטין שלא בנוכחות איש או בנוכחות מי שבית המשפט התיר לו להיות בדיון..."¹⁹ דו"ח הוועדה לבחינת עקרונות יסוד בתחום הילד והמשפט ויישומם בתחום החקיקה עמד על כך שאין בנמצא אחידות בבתי המשפט לענייני משפחה בכל הנוגע לשמיעתה של עדות ילדים.²⁰ אמנם יש שופטים השומעים את עדותו של הילד בלשכתם, במעמד נוח יותר ומאיים פחות, אבל אין הנחיות ברורות בנוה"ל למעשה, שופטים נוהגים בנושא על פי דרכם ובאופנים שונים.²¹

י. **יישוב סכסוכים ותפקיד בית המשפט באישור הסכמים:** האם בית המשפט מהווה חותמת גומי כשמגיע הסכם בין הצדדים לחתימתו? מה צריכה להיות מעורבותו באישור ההסכם?

הדוברים בכנס התייחסו לסקר שנעשה ולעשר הנקודות שהוצגו לעיל, כולן או חלקן, על פי בחירתם ובהתאם לניסיונם המקצועי. חלקם אף התייחסו לנושאים נוספים.²² נחלק את הסקירה כאן לשלוש נקודות ראות, בהתאם לשלושת מושבי הכנס: כס השיפוט, הפרקטיקה והאקדמיה.

18 לאחרונה הופץ תזכיר הצעת חוק של משרד המשפטים המבקש להקים יחידות כאלה גם בבתי הדין הרבניים. ראו תזכיר חוק בתי דין דתיים (יחידות סיוע), התשס"ח-2008, www.justice.gov.il/mojheb/TazkireyHok.

19 ס' 8 לחוק בית המשפט למשפחה.

20 ראו דו"ח הוועדה לבחינת עקרונות יסוד בתחום הילד והמשפט ויישומם בתחום החקיקה: "דו"ח ועדת המשנה בנושא הילד ומשפחתו 129 (מדינת ישראל-משרד המשפטים, 2003), בראשות השופטת סבינה רוטלי, www.justice.gov.il/MOJHeb/HavaadLeZhuyot/HayeledVemishphto.

21 ראו מאמרה של רונה שוז "זכות הילד להשתתפות: בין תיאוריה לבין הלכה למעשה בבתי המשפט לענייני משפחה" **משפחה במשפט** ב 207 (2008).

22 בשל שיקולי עריכה, סדר הדברים בסקירה זו אינו כסדר הופעתם של הדוברים בכנס עצמו, ודברי חלקם אינם מובאים ברציפות.

מנקודת הראות של כס השיפוט

השופט וסגן נשיא (בדימוס) חיים פורת, של בית המשפט המחוזי בתל-אביב-יפו, שעסק רבות בענייני משפחה, הצביע על דו"ח ועדת שינבוים כנקודת השוואה שעל פיה יש לבדוק את מידת הצלחתו של בית המשפט לענייני משפחה.²³ לדבריו, יש לבחון בנפרד את יישום מסקנות הוועדה, כפי שבאה לידי ביטוי בחקיקת החוק, ואת יישום החוק ועקרונותיו בפועל. את ההישג העיקרי רואה השופט פורת ביצירת מסגרת חקיקתית טובה לייסוד בית המשפט לענייני משפחה, הבאה לידי ביטוי בכמה דוגמאות בחוק כפי שנחקק. לדוגמה, הוא מציין לחיוב את שילוב שירותי הרווחה בהליך המשפטי. יחד עם זאת, מכיוון שכמובן אין די בחקיקת החוק. יש לבחון את האופן שבו מיושמים הדברים בפועל, וכאן מביע השופט פורת ביקורת. כדוגמה, ציין השופט פורת את עניין מינוי השופטים, והצביע על כך שלמעט שנים עשר שופטים, אשר עברו התמחות מיוחדת ערב הקמת בית המשפט לענייני משפחה, התמנו לתפקיד שופטים בלא שניתנה להם הכשרה מספיקה ובלא שהיה להם ניסיון קודם בתחום. הוא הוסיף ופירט בעיות רבות נוספות ביישום החוק.

השופט דליה דורנר, שופטת (בדימוס) בית משפט העליון, התייחסה בעיקר לסוגיה של מיעוט הערעורים וההלכות המנחות של בית המשפט העליון. השופטת דורנר ציינה כי נתקלה במעט מאוד בקשות לערעור ברשות לבית המשפט העליון והצרה על כך מאוד. היא תהתה אם מיעוט הערעורים משמעו כי פסקי הדין של בתי המשפט המחוזיים הם כה מוצלחים עד כי כמעט שאיש אינו מערער עליהם. היא הביעה תקווה כי בשנים הבאות תהיה פנייה רבה יותר לבית המשפט העליון על מנת שזה יקבע הלכות מחייבות סדורות בתחום.

נושא נוסף שאליו התייחסה השופטת דורנר הוא ה"רעה החולה", כדבריה, של מרוץ הסמכויות, אשר מאריך את משך הדיון ומחריף את המחלוקת המשפטית בין הצדדים. השופטת השמיעה ביקורת קשה על בית הדין הרבני ועל התנהלותו, אשר, לדבריה, מהווה גורם המניע את התופעה. במענה לשאלה מדוע לא הפך בית הדין הרבני, למרות המנדט והסמכות הראשוניים שניתנו לו, לבית המשפט העיקרי לענייני משפחה בישראל, מנתה השופטת שתי סיבות עיקריות: (א) העובדה כי גישת "חדש

23 דבריו של השופט פורת מובאים בהרחבה להלן תחת הכותרת "האם התגשם חזונו של השופט אלישע שינבוים? בית המשפט לענייני משפחה במלאת עשור להקמתו" משפחה במשפט ב 271 (2008).

אסור מן התורה" היא הגישה המקובלת במערכת בתי הדין הרבניים;²⁴ (ב) התנהלותו היומיומית הבעייתית של בית הדין, הכוללת חוסר שירות ראוי.²⁵

על אלה הוסיפה וציינה השופטת דורנר את היחס הנחות שהנשים זוכות לו במערכת בתי הדין הרבניים ואת מעמדן הבלתי שוויוני לפניו. כל אלה, לדבריה, מהווים גורמים המלבים והמעודדים את מרוץ הסמכויות.

עוד ציינה השופטת דורנר כי הקמתו של בית המשפט לענייני משפחה לא תרמה להרגעת המערכת בהקשר זה, שכן, כדברי השופטת דורית ביניש (כתארה דאז) בעניין **פייג-פלמן**: "הקמתם של בתי המשפט לענייני משפחה העצימה את החשש למירוץ בין שתי הערכאות שהתמחותן השיפוטית היא הכרעה בסכסוכים בין בני זוג ובסכסוכים בתוך המשפחה, כל אחת בשיטתה".²⁶ בפסק דין זה ניסה בית המשפט העליון להתמודד עם סוגיית מרוץ הסמכויות וקבע, בניגוד לדעתה החולקת של השופטת דורנר, כי יש לשמור על כיבוד הערכאות. רק במקרים שבהם נתקל בית המשפט לענייני משפחה בהחלטה של בית הדין הרבני אשר ניתנה בחוסר סמכות, יוכל הוא להמשיך ולדון בעניין. לדעת השופטת דורנר, על בית המשפט במקרה כזה להפנות את הצדדים לבג"ץ, שעל פי חוק-יסוד: השפיטה הוא הגורם המוסמך לתת צווים לבתי הדין הרבניים.

את דבריה סיימה השופטת דורנר באמרה כי בית המשפט לענייני משפחה, גם במתכונת הנוכחית של מבנה המערכת המשפטית בישראל, הינו הכתובת הטובה ביותר שהמערכת האזרחית מציגה בתחום דיני המשפחה. היא קראה לתמוך במערכת זו ולדאוג לה לתקציבים ולליווי מתאים מצד שרי המשפטים.

הדין הרב שלמה דיכובסקי, אב בית-דין בבית הדין הרבני הגדול לערעורים, התייחס אף הוא לנושאים של מרוץ הסמכויות ומיומנות השופטים בבתי המשפט לענייני משפחה, אך מזווית מעט אחרת. לדבריו, שופטי בתי המשפט לענייני משפחה הינם,

24 השופטת דורנר הקפידה לציין כי יש גם חריגים לכלל זה וכדוגמה הזכירה את פסקיו של הרב שלמה דיכובסקי, אב בית-דין בבית הדין הרבני הגדול לערעורים.

25 השופטת דורנר ציינה את דבריו של השופט יצחק כהן כפי שכתב במאמרו כי "יש להצטער שבתי הדין הרבניים לא הצליחו להראות לציבור הרחב דוגמא של שיפוט טוב ויעיל שבו הצדק נעשה וגם נראה שנעשה. התדמית שיש לשיפוט הרבני בעיני הציבור איננה חיובית ונראה שניתן וצריך לתקן הרבה, כדי שמערכת שיפוט זו תזכה באמון של לפחות אותו חלק מהאוכלוסייה שאיננו רחוק מערכים דתיים." ראו, יצחק כהן "שיפוט רבני ושיפוט חילוני" **דיני ישראל** ז רה (1976). ראו גם דבריה של הטוענת הרבנית רבקה לוביץ' ממרכז "צדק לנשים" שטענה שהפרוטוקולים של בתי הדין הרבניים הינם "עלובים", ראו, רבקה לוביץ' "פרוטוקולים עלובים" **מעריב יהדות** 15.6.2006. www.nrg.co.il/online/11/ART1/435/655.html

26 ראו עניין **פייג-פלמן**, לעיל ה"ש 10, בפס' 17.

בדרך כלל, שופטים בתחילת דרכם השיפוטית, שהחוק מקנה להם סמכות נרחבת ביותר, זאת ללא כל הצדקה. הבעיה העיקרית, לדידו, היא שהם רואים עצמם כ"משגיחי כשרות" של בית הדין הרבני וכמעין "בג"ץ קטן" הפוסל במחי יד החלטות של בתי הדין הרבניים, במקרים רבים ללא כל סמכות לעשות כן ותוך קביעה כי הייתה בעיה בתיק שהתברר בבית הדין. על שופטי המשפחה להיות, אם כן, לא רק בעלי ידע וניסיון, אלא בעלי רגישות מערכתית והבנת הצורך בכיבודן של ערכאות אחרות. "עם בג"ץ כבר למדנו לחיות", הוסיף הרב דיכובסקי בחיזוק מר, "לא עם בג"ץ קטן...".

סוגיה אחרת שנדונה על ידי חלק מהדוברים היא סוגיית כשירות השופטים. ה**שופטת יהודית שטופמן**, שופטת בית המשפט לענייני משפחה בעבר ושופטת בית המשפט המחוזי בתל-אביב-יפו בהווה, התייחסה לכשירות השופטים היושבים בבית המשפט המחוזי בערעורים על פסקי הדין של בית המשפט לענייני משפחה. לדבריה, שופטים לא מעטים כאלה אינם מקצועיים, שכן חלקם הגדול מעולם לא כיהן כשופטים בבית המשפט לענייני משפחה ואף לא עבד כעורכי דין בתחום. היא מיקדה את הבעייתיות במקצועיותם של שופטי בית המשפט לענייני משפחה בכך שתחומי המשפט הנכללים בתחום אחריותם רבים ונרחבים מדי והם דנים במשפטים בסכומים גבוהים ביותר שאין לשופטי-שלום אחרים סמכות לדון בהם.²⁷ לדעתה, על השופטים לעבור השתלמויות מיוחדות ונרחבות בנושאים אזרחיים שונים, כגון בדיני קניין ונזיקין, דבר שלא נעשה כיום כלל. השופטת הציגה פן שונה של העיקרון "שופט אחד למשפחה אחת". לגישתה, עיקרון זה, העומד בבסיס הקמת בית המשפט לענייני משפחה, והנתפש בעיני רבים כיתרון, עשוי למעשה להיות בעייתי מאוד במקרים מסוימים, שכן השופט מכיר את המשפחה היטב ויש לו דעות קדומות לגבי המתדיינים, בין אם ירצה בכך ובין אם לאו. הדבר עלול להיות לרועץ בחלק מן ההליכים, הבקשות והתובענות. לפיכך, לדבריה, המחוקק חייב לשנות את החוק ולאפשר לנשיא בית המשפט או אף לשופט עצמו להעביר, ולו במקרים מסוימים, חלק מן התיקים של אותה משפחה לשופט אחר שאולי יראה את הדברים בעין אחרת.

גם ה**שופט שאול שוחט**, שופט בית המשפט לענייני משפחה ברמת גן (כיום שופט בבית המשפט המחוזי בתל-אביב-יפו), התייחס בדבריו למקצועיותם של שופטי בית המשפט לענייני משפחה ולצורך בהכשרתם המיוחדת לתפקיד. גם הוא הצביע על הבעייתיות בכך ששופטי בית המשפט המחוזי היושבים כערכאות ערעור בתיקי משפחה אינם בעלי רקע וידע בתחום. עוד התייחס השופט שוחט למקומו הבעייתי של בית המשפט לענייני משפחה בהיררכיה השיפוטית, בין היתר בשל העובדה כי כמעט שאין

27 שכן, לפי החוק, בתביעות כספיות אין מגבלות לסכום בערכאה ראשונה זו.

בנמצא ערעורים בתיקי משפחה בבית המשפט העליון, עקב קיומו של ערעור ברשות ולא ערעור בזכות על החלטות בית המשפט המחוזי. כתוצאה מכך, אין בנמצא כמעט הלכות מחייבות בתחום, אלא הלכות מנחות בלבד, דבר הגורם לחוסר ודאות רבתי. השופט שוחט כתב בנוסף גם על הצורך לשמוע את קולו של הילד בערכאות השיפוט במאמרו שבכרך זה.²⁸

סוגיית קולו של הילד וזכותו להישמע בבית המשפט לענייני משפחה נבחת בכרך זה גם מנקודות מבטו של שופט אנגלי.²⁹ **השופט סר מארק פוטר**, נשיא מחלקת המשפחה של בית המשפט הגבוה באנגליה וויילס. בהרצאה שהעביר באוניברסיטה העברית בירושלים,³⁰ ציין שניסיונו בתחום דיני המשפחה לימדו שיש להקשיב לילדים בהליכים משפטיים בתחום דיני המשפחה ושיש לאפשר להם להישמע. לדבריו, אמנת האו"ם בדבר זכויות הילד³¹ שעוסקת בזכותו של הילד להישמע בהליך המשפטי באופן מפורש, אמנם אושרה על ידי אנגליה בשנת 1991, אך טרם נקלטה במשפט האנגלי באופן משביע רצון, ועדיין אין לילד זכות אוטונומית להחליט אם ברצונו להביע את דעתו בהליך המשפטי. אף על פי כן, הוא ציין כי התקדמות ניכרת הושגה בעצם ההכרה השיפוטית בזכות הילד להשתתף בקבלת החלטות המשפיעות על חייו. כעת, כשהדעה הרווחת היא שקולו של הילד חייב להישמע בהליכים הנוגעים לעתידו, עבר מוקד הוויכוח לשיקולים מעשיים – כיצד ניתן להשיג זאת בדרך הטובה ביותר בעבורו. השופט פוטר ציין כמה סיבות שבגללן מן הראוי ששופטים יהיו מוכנים יותר לשמוע באופן ישיר ילד המבקש להביע את דעתו, סיבות שאמורות להיות רלוונטיות לכל מדינה ומדינה.

בית המשפט לענייני משפחה, בשונה מערכאות אחרות, אינו מטפל בזכויותיהם של אנשים בלבד, אלא בהרבה מעבר לכך. הוא מטפל ברגשות, במשאלות, בתסכולים, בשנאות, במאווים, ובתחושות נטישה, בבגידה ובקיפוח של אלה הבאים בשעריו. כך כתב **השופט מנחם הכהן**, המכהן מאז שנת 1999 כשופט לענייני משפחה, בבית משפט השלום בירושלים, במאמרו שבכרך זה.³² השופט הכהן דן בשאלות העולות מתחום

28 שאול שוחט "בית המשפט לענייני משפחה – האומנם בית?" **משפחה במשפט** ב 375 (2008).
29 לבחינה נושא זה מנקודת ראות של עולם האקדמיה, ראו מאמרה של רונה שוז "זכות הילד להשתתפות: בין תיאוריה לבין הלכה למעשה בבתי המשפט לענייני משפחה" **משפחה במשפט** ב 207 (2008).
30 הרצאה שניתנה כהרצאה השנתית על שם ליונל כהן בפקולטה למשפטים, האוניברסיטה העברית בירושלים, 4.5.2008.
31 אמנה בדבר זכויות הילד, כ"א 31, 221 (נפתחה לחתימה ב-1989).
32 מנחם הכהן "השיח הבינאישי המקופל בדיון המשפטי בבית המשפט לענייני משפחה" **משפחה במשפט** ב 385 (2008).

עיסוקו, כגון: היכן ימקם עצמו השופט בין שאיפת ההליך השיפוטי לאובייקטיביות, לבין העולמות הרגשיים הטעונים הנפרשים לפניו. הוא דן בשאלה האם ניתן להמליץ על שיח אחר שיתנהל בערכאה זו, שיח שיש בו כדי להביא את השופט לאותו "שביל זהב" בין דיאלוג שכולו ניכור ואובייקטיביזם, לבין דיאלוג שכולו הזדהות, מעורבות וצלילה בלתי מבוקרת לשיח הרגשי שנפרש לפניו.

במאמרו סקר השופט הכהן את תפישת עולמו של פרויד שהיה הראשון שניסח קונפליקט זה, והמליץ כי לצד השיח הפורמאלי-אובייקטיבי, ינתן מקום גם להתרחשות הרגשית. כן הביא כאלטרנטיבה לשיח שכזה את ה"שיח האמפטי" על פי משנתו של פרנץ קוהוט, ואת השיח הבורניני של "אני ואתה".

מנקודת הראות של הפרקטיקה

עו"ד אורי צפת, אשר הנחה את המושב השלישי של הכנס, שעסק בבית המשפט לענייני משפחה מנקודת ראות הפרקטיקה, התייחס אף הוא לנושא מינוי שופטים והעיר כי, בפועל, אכן מתמנים שופטים שלא על פי הקריטריונים המנויים בסעיף 2(ג) לחוק בית המשפט למשפחה. אך הוא ציין כי טרם הוגש בעניין זה בג"ץ על ידי מי מעורכי הדין העוסקים בתחום המשפחה.

עו"ד פרופ' דוד ליבאי, מ"אדריכלי" הקמתו של בית המשפט לענייני משפחה ומי ש"חתום" על החוק כשר המשפטים בזמנו, סקר את הליך הקמת ערכאה זו. לדבריו, ההחלטה לקבוע את בית המשפט לענייני משפחה כבית משפט שלום, בהשוואה למצב הקודם שבו סכסוכי המשפחה נדונו בבתי המשפט המחוזיים, נבעה מרצון להפוך את בית המשפט לנגיש לציבור בעיקר מן הפריפריה. באשר לגבולות סמכותו של בית המשפט ציין פרופ' ליבאי כי מלכתחילה כללה הצעת החוק המקורית סמכויות מצומצמות יותר מתוך כוונה להרחיבן לאחר זמן, עם התבססותו של בית המשפט; אלא שבדיוני ועדת חוקה, חוק ומשפט של הכנסת, הורחבו בסופו של דבר גבולות הסמכות לנושאים נוספים כגון אימוץ ילדים ונושאים רגישים אחרים. פרופ' ליבאי הביע התנגדות להרחבת סמכותו של בית המשפט לרון אף בעבירות נוער ובעבירות פליליות במשפחה. לדבריו, "לא הגיעה השעה לכך". פרופ' ליבאי קרא לגורמים האחראים על המערכת המשפטית ולעומד בראשה ללוות את בתי המשפט לענייני משפחה ולדאוג להם הן מבחינה תקציבית והן מבחינה מנהלתית כדי לאפשר את הגשמת ייעודם.

על חשיבות הזמן בהליכי משפחה, ובהליכים הנוגעים לילדים בפרט, ובצורך בהתייחסות "מותאמת" או "גמישה" אל מימד הזמן, דיברה **עו"ד מוריה בקשי** ממונה (יעוץ וחקיקה) על ענייני ילדים, משפחה ורווחה, ממשרד המשפטים. עו"ד בקשי ציינה כי מחד גיסא, ישנה חשיבות למנוע עיכובי הליכים וסחבת ולהביא לסימום של ההליך מהר ככל האפשר – כך לדוגמה בתיקי אימוץ בהם יש שהתנהלות איטית של ההליך

המשפטי עשויה להביא לתוצאות שאינן הפיכות לגבי ילדים. מאידך גיסא, יש מצבים שבהם דווקא "זירוז" הליכים עלול לפגוע בצדדים לסכסוך המשפחתי. לדוגמה, כאשר המערכת המשפטית, ובעיקר "מרוץ הסמכויות" גורמים לאנשים להגיש תובענות בשלבים שבהם הם עדיין אינם בשלים לכך או במצבים שבהם עצירת ההליך במהלך ההתדיינות המשפטית, והפניית הצדדים לשקול את דרכם בעניין מסוים או בסכסוך כולו באמצעות בעלי מקצוע, עשויה להביא ליישוב הסכסוך בהסכמה ולמנוע את הסלמתו.

לדעתה, תפקידו של שופט בית המשפט לענייני משפחה – תפקיד שהוא גם אומנותו, וכך גם לגבי דיני בית הדין, הוא למצוא את המינון המתאים לכל מקרה ומקרה – מתי יש לתת הזדמנויות חוזרות לצדדים ומתי יש במתן הזדמנויות כאלה משום סחבת לשמה ועינוי דין לצדדים. בהקשר זה הציגה עו"ד בקשי את תזכיר החוק להסדר התדיינות בסכסוכי משפחה (יישוב מוקדם של הסכסוך), התשס"ו-2006, שהוכן במשרד המשפטים על פי המלצות ועדה בראשות כב' השופט יצחק שנהב.³³ מטרת התזכיר היא לסייע לבני זוג ולהורים ולילדיהם הנמצאים בסכסוך משפחתי ליישב את הסכסוך שביניהם בהסכמה ובדרכי שלום, תוך צמצום הצורך בקיום התדיינות משפטית; זאת באמצעות הליך מוקדם של בקשה ליישוב סכסוך שיונהג בכל בתי הדין הדתיים ובבתי המשפט למשפחה.

בחשיבות מיתון הסכסוכים בענייני משפחה דנה המגשרת עו"ד **גלית סנה לוריה**, מ"מ יו"ר הפורום ליישוב סכסוכים בדרכים חלופיות של לשכת עורכי הדין. לדעתה, למרות המגמה המבורכת לתת מענה מותאם ומיוחד למשפחות, שבאה לידי ביטוי בהקמת בית המשפט לענייני משפחה ויחידות הסיוע, גורמים רבים עדיין מאפשרים, גם אם לא תמיד במודע או במתכוון, להסלמה ביחסים בין בני המשפחה. בראש ובראשונה מדובר באי ביטולו של מרוץ הסמכויות המאלץ משפחות לפתוח בהליכים משפטיים בטרם ימצו דרכים אחרות ליישוב הסכסוך. נוסף על כך, השיטה האדוורסרית מעודדת התנצחות לעומתית כדי לשכנע את בית המשפט בצדקת הטענות. לבסוף, עומס רב מוטל על בתי המשפט (אמנם לכל משפחה שופט אחד, אך לכל שופט משפחות רבות). בשיטה האדוורסרית, חותרים הצדדים למאבק כדי "לנצח" את "היריב". "היריב" במקרה זה הוא בן משפחה או ההורה האחר של אותם הילדים. בשיטה זו, לא מושם מספיק דגש בחשיבות העליונה של הפחתת הקונפליקט עם "היריב" למען בניה של שיתוף פעולה עתידי אשר הוא כה חיוני לשיקום המבנה החדש של התא המשפחתי לאחר המשבר. עו"ד סנה לוריה סבורה כי לא די בכך שתוצאת הטיפול בקונפליקט תראה נכונה ו/או צודקת. יש חשיבות עצומה לאופן קיום ההליך לפתרון הסכסוך – יש לעודד הליך

33 תזכיר חוק להסדר התדיינות בסכסוכי משפחה (יישוב מוקדם של הסכסוך), התשס"ו-2006. תזכיר החוק פורסם בסמוך לאחר הכנס, בתאריך 4.7.2006. www.halachot.co.il (להלן: תזכיר חוק להסדר התדיינות).

שיביא לסיום מהיר של הקונפליקט וכן שלא יגדיל את הכעסים והנזקים הקיימים באותה משפחה. הליך כזה צריך לאפשר תקשורת עתידית בין בני הזוג, שכן אלה צריכים להמשיך ולתפקד עם הילדים ולגדלם. לדעתה, עורכי הדין צריכים לקחת אחריות ולהבין כי הם נפגשים עם לקוחותיהם בנקודת זמן מכרעת בחייהם ובידיהם הכח שלא להיכנע ליצר נקמנות רגעי של הלקוח. עליהם להנחות את הלקוח לקיים הליך "נקי" שבסופו אין יריב מובס ומנוצח אלא תוצאה שבה כל רכיבי המשפחה יוכלו להמשיך ולקיים קשר הנדרש להמשך החיים. לפיכך קיימת חובה של ממש להרבות בפעילויות הממתנות את הסכסוך כגון: מיתון כתבי הטענות, אי נקיטה בהליכים פוגעניים, ריבוי מפגשים לצורך הדברות ומשא ומתן בטרם הדיון המשפטי, היעזרות בהליכי גישור, אימוץ מודלים של "Collaborative Divorce", הימנעות ממתן עצות המסלימות את הסכסוך, חשיבה על טובת הילדים והימנעות מעירובם בלב הקונפליקט. עו"ד סנה לוריה ציינה שבהליך הגישור, בניגוד למערכת המשפטית העמוסה, קיים זמן – להקשיב, להיענות לקשיים ולחשוב על פתרונות יצירתיים המותאמים אישית לכל משפחה וצרכיה. היא הציגה מחקרים המצביעים שככל שהצדדים מגיעים לגישור לפני ההליך המשפטי ובטרם חלה עוד הסלמה ביחסיהם עקב ההליך האדוורסרי, כך גדלים סיכוייהם להגיע להסכמות בגישור. על פי מחקרים אלה, לגישור היו השפעות חיוביות ארוכות טווח להורים ולילדים, ליחסי הילדים עם ההורה הלא משמורן וליחסים בין ההורים לבין עצמם. עו"ד סנה לוריה סיכמה את דבריה באומרה כי הגישור אינו פתרון לכל מכאוב ורבים עדיין יזקקו להליך המשפטי, לפיכך על כל העוסקים במלאכה (עורכי הדין, השופטים והמחוקק) לפקוח עין ולקחת אחריות על הטיפול במשפחה בעתות משבר ולהביא את כל רכיביה לרגיעה בהליך "נקי" ומהיר למען דור העתיד והחברה בישראל.

סנה לוריה ציינה כי רצוי מאוד לפעול לביטול מרוץ הסמכויות. היא שיבחה את תזכיר חוק להסדר התדיינות³⁴, פרי עבודתה המאומצת של הועדה בראשותו של כב' השופט שנהב, וציינה כי יישומו יסייע במיתון הסכסוכים המובאים לפתחו של בית המשפט, על כן, לדעתה רצוי לתת ליישומו קדימות תקציבית וחקיקתית.

מאמר נוסף עוסק בין היתר בגישור על המפגש בין רווחה למשפט, דנה ד"ר דורית אלדר, עו"ס שהקימה את יחידות הסיוע וניהלה אותן בשנים הראשונות וכיום משמשת מרצה. בדבריה, הציגה את השאלה, מהי יכולתן של שתי דיסציפלינות שונות אלו לפעול ביחד, ואלו עקרונות עיקריים ילוו אותן. ד"ר אלדר ציינה שיחידות הסיוע פועלות בשני מישורים. המישור האחד הוא, הסיוע למשפחה הנמצאת במצוקה מעצם מעורבותה בעימות המשפטי. המישור האחר הוא הסיוע לבית המשפט כגורם מייעץ ופרשני של עולם היחסים של המשפחה הספציפית שלפניו. מנקודת מבטה המקצועית, לא ייתכן טיפול משפטי במשברים משפחתיים ללא שותפות בין המערכת

34 תזכיר חוק להסדר התדיינות, שם.

המשפטית למערכת הטיפולית-סוציאלית. הגישור הוא מעצם טבעו הליך מעצים, וכך נכון גם לגבי גישור המתבצע ביחידות הסיוע. קיומו של תהליך זה תחת אצטלת בית המשפט תורם במקרים רבים לנכונותם של שני הצדדים למצוא פתרונות יצירתיים ולהגיע להסכמות ולפשרות, גם אם התנגדו לגישור בעבר, וכן מאפשר מתן גיבוי משפטי להסכמי ביניים וצבירת הצלחות המעודדות את המשך התהליך. תוצאות הגישור אינן נבחנות במונחים של ניצחון של צד אחד על פני צד אחר. הגישור נבחן ברגישות לאיזון בין צורכי כל הצדדים, כולל הילדים. לדעתה, דווקא המודעות לשוני בין השפות ועולמות התוכן, היא המחייבת את יצירתו של המרחב המשותף בין רווחה למשפט. להתערבות הטיפולית בשלב המוקדם ככל הניתן יש יכולת למנוע הסלמה ולקדם פתרונות מוסכמים. לדעתה, כל עוד אין משתנה הסטאטוס-קוו לעניין פיצול הסמכויות בישראל בין בתי הדין הדתיים לבתי המשפט האזרחיים, יש להציע אותו שירות לצרכני שתי המערכות השיפוטיות ולהרחיב את מערך יחידות הסיוע לבתי הדין הדתיים.

בראייה לעתיד, סוברת ד"ר אלדר כי התפתחות תפקודן של יחידות הסיוע תלויה במספר גורמים: (א) הרחבת "השיווק" וההיכרות של הציבור הרחב עם מגוון דרכי יישוב הסכסוך והגישור; (ב) תהליך מתמשך של מחקר והערכת דרכי ההתערבות, תוך אימוץ של מסקנות ותוצאות ויישומן; (ג) הקפדה על רמה מקצועית גבוהה ביותר; (ד) קשר הדוק עם השירותים הרלוונטיים בקהילה. ד"ר אלדר סיכמה את דבריה באומרה כי קיים הכרח של ממש להמשיך לפתח את דרכי העבודה עם המערכת המשפטית, תוך הכרה בשונה ובמשותף, ולטפח באופן מתמיד את הגבולות בין שתי המערכות, באופן שיאפשר תקשורת מרבית, אך בה בעת ימנע היטמעות. על יחידות הסיוע לשמור על מובחנותן המקצועית גם בתוך בית המשפט לענייני משפחה, כדי לשמור את היותן גוף נותן שירות שהוא בעל ערך מוסף, שבסיסו גוף הידע והערכים של העבודה הסוציאלית.

במלאת עשור לפעילותן של יחידות הסיוע שהוקמו ליד בתי המשפט לענייני משפחה מצאנו לנכון לצרף לכרך זה שני מאמרים חשובים הדנים בהתפתחותן ובפעילותן של יחידות אלה. **ענת ענבר**, הממונה הארצית על יחידות הסיוע, **חיה נבו**, הממונה על מחוז תל-אביב והמרכז **וסוזן להמן**, הממונה על מחוז ירושלים והדרום, סוקרות במאמרן³⁵ את הרקע להקמתן של יחידות הסיוע הפועלות ליד בתי המשפט למשפחה ואת תהליך התפתחותן, תוך התמקדות בשלושה תחומי תפקיד ייחודיים שפותחו בהן במהלך השנים: יישוב סכסוכים בהסכמה; התערבויות בהקשר להורות בהליכי גירושין; וסיוע למשפחות המאופיינות ביחסי אלימות.

35 ענת ענבר, חיה נבו וסוזן להמן "יחידות הסיוע ליד בתי המשפט לענייני משפחה – עשור לפעילותן" **משפחה במשפט** ב 25 (2008).

מיכל בן-שבת, בנימין שמואלי, רונה שוז, איילת בלכר-פריגת ורונה קפלן משפחה במשפט ב התשס"ט

הכותבות דנות במאמרו בהשלכות הנוגעות להיותן של היחידות בבחינת שירות טיפולי משני, הפועל בתפר שבין מערכת המשפט למערכת הרווחה. כמו כן, הן בודקות אם הצליחו יחידות הסיוע לשמר את מובחנותן המקצועית בלי להיטמע בתוך המערכת המשפטית, וכיצד השתלבו במגמות עדכניות להתמודדות עם סכסוכים במשפחה.

ד"ר **חנה לאופר**, עו"ס בכירה ביחידת הסיוע שליד בית המשפט לענייני משפחה בקריות, מגשרת ומטפלת משפחתית וזוגית מוסמכת ומרצה ו**איתנה ברמן**, עו"ס בכירה ביחידת הסיוע שליד בית המשפט לענייני משפחה בירושלים, מגשרת ומטפלת זוגית ומשפחתית מוסמכת ומנחה קבוצות, מציגות במאמרו³⁶ מחקר חשוב לגבי סדנה קצרת מועד להורים גרושים ופרודים, אשר הופעלה ביחידות הסיוע שליד בתי המשפט לענייני משפחה ברחבי הארץ. המאמר מתאר את הסדנה ואת מטרותיה ומציג את תוצאותיה של סקר שנועד לבחון את האפקטיביות של הסדנה. התוצאות הצביעו, בין היתר, על כך שהמשתתפים העריכו את הסדנה כמשיגה את מטרותיה והביעו שביעות רצון רבה ממנה.

מנקודת הראות של האקדמיה

בסוגיית מיעוט ההלכות המחייבות דן גם ד"ר **אברהם בארי**, מרצה לדיני משפחה במכללת "שערי משפט" ועורך-דין פעיל במשך עשרות שנים, שהנחה את מושבו השני של הכנס, שעסק בזווית הראייה של אנשי האקדמיה. ד"ר בארי ציין אף הוא את הבעייתיות שבהיעדר פסקי דין מנחים של בית המשפט העליון, ובלשונו – "כשאנו מלמדים היום את דיני המשפחה, אנו מלמדים על פי תקדימים של בתי משפט, שעם כל הכבוד הראוי להם, הם בתי משפט שלום". אף ערעורים קיימים הנכללים בתכנית הלימודים, לרוב הם ערעורים של שופט דן יחיד בבית המשפט המחוזי (לאור ההלכה הקודמת של דן יחיד בערעורי משפחה).³⁷ תקדימים מהותיים של בית המשפט העליון בתחום, קיימים עוד פחות. התקדימים ברובם דנים בענייני סמכויות, ולדבריו "לא זו הדרך שאנו, אנשי האקדמיה, יכולים להציג את משפט המשפחה לסטודנטים שלנו".

פרופ' רות הלפרין-קדרי, העומדת בראש מרכז רקמן לקידום מעמד האישה ומרצה לדיני משפחה בפקולטה למשפטים באוניברסיטת בר-אילן, דנה ב"מלחמת הערכאות", כהגדרתה, המתרחשת ב"שדה הקרב" של דיני המשפחה ואשר הותרפה עם הקמתו של בית המשפט לענייני משפחה. הסיבה לכך, לדבריה, אינה כי שופטי המשפחה "ששים אלי קרב" או שהם "צעירים ובלתי מנוסים" כדברי הרב דיכובסקי. הסיבה, לדבריה,

36 חנה לאופר ואיתנה ברמן "שני בתים וגשר ביניהם – סדנאות להורים בהליכי פרידה וגירושין" **משפחה במשפט** ב 53 (2009).

37 ס' 10 לחוק בית המשפט לענייני משפחה.

ידועה זה שנים ונעוצה במבנה מערכת דיני המשפחה בישראל, המערכת מין בשאינו מינו והיוצרת "הרכבה של דיני ישראל עם דיני מדינת ישראל, של המערכת הרבנית הדתית או השרעית יחד עם המערכת האזרחית" ומנסה להכפיף שתי מלכויות לשמש בכתר אחד.

פרופ' הלפרין-קדרי הצביעה על שני גורמים המאצים והמחריפים את המחלוקת וגורמים להתנגשות בלתי נמנעת בין הערכאות: (א) נביטתם של "זרעים" אשר ניטעו בפסיקות קודמות של בתי המשפט לענייני משפחה, וכעת הגיע שעתם לנבוט בפסיקת בית המשפט העליון. אותם "זרעים" נובטים ביתר מהירות ככל שיש יותר תדיינויות ויותר תוצרים שיפוטיים. כך למשל, ניתן לראות התפתחות בנושא של המעמד העצמאי לקטין בהליך השיפוטי – מהלך שהחל בהחלטות שונות של בתי-המשפט לענייני משפחה, עבר התפתחות נוספת בין היתר בפסק דין **אנגלמן** אשר ניתן על ידי כב' השופטת איילה פרוקצ'יה³⁸ בבית המשפט המחוזי, ואחר כך נקבע על ידי בבית המשפט העליון כתקדים מחייב;³⁹ וכן התפתחויות נוספות, כגון הפרדתה של שאלת ההגירה ממשמורת ילדים.⁴⁰ (ב) השימוש "בנשק יום הדין" של בתי הדין הרבניים – הכרה בקונסטרוקציית תנאי בגט וקבלת דרישות של גברים כתנאי למתן הגט, לרבות התניית מתן הגט בהעברת סמכות הדין מהמערכת האזרחית למערכת הדתית.⁴¹ בתי הדין רואים בתנאים אלו משום תנאים לגיטימיים ומשתפים פעולה עם אותם גברים, עד כדי איום בביטול רטרואקטיבי של הגט במידה והתנאי לא מתקיים ועד ביטול רטרואקטיבי בפועל של הגט, זאת במספר הולך וגדל של מקרים.⁴² זו המלחמה שערה שמושיב בית הדין הרבני, והיא החריפה עם הקמתו של בית המשפט לענייני משפחה, לא בשל תכונות שופטיו אלא בשל אופי המערכת.

פרופ' הלפרין-קדרי גם הציגה נתונים המשווים בין תביעות בבתי הדין הרבניים לבין תביעות בבתי המשפט לענייני משפחה, זאת במטרה לבדוק את השפעת הקמתו של בית

38 בר"ע 1016/99 **אנגלמן נ' אנגלמן** (לא פורסם, 7.9.1999).

39 בג"צ 78/03 **כץ נ' בית-הדין הרבני הגדול**, פ"ד נז(2) 875 (2003).

40 בג"צ 2898/03 **פלונית נ' בית-הדין הרבני הגדול**, פ"ד נח(2) 550 (2004).

41 על הקשר שבין ההתפתחות האזרחית בנוגע למעמד העצמאי של הקטין לבין השימוש ב"נשק יום הדין" של בית הדין הרבני לצורך החזרת סמכויותיו ראו תמ"ש (משפחה ת"א) 28407/98 בש"א 2680/02 **אנגיל נ' אנגיל**, תק-מש (2) 203 (2002), שם אמרה השופטת צילה צפת בצורה מפורשת כי מטרת התביעה היא בעצם לעקוף את פסיקת בית המשפט העליון בעניין זכויותיו של הקטין לתביעה עצמאית.

42 ראו בג"צ 5548/00 **אברהם נ' ביה"ד הרבני הגדול**, תק-על (2) 1488 (2001); למקבץ פסקי-דין רבניים העוסקים בתנאי בגט ובביטול גט לאחר נתינתו ראו למשל: **הדין והדיין** גיליון 12 (2006), וכן בגיליונות נוספים של **הדין והדיין**.

מיכל בן-שבת, בנימין שמואלי, רוני שוז, איילת בלכר-פריגת ורוני קפלן משפחה במשפט ב התשס"ט

המשפט לענייני משפחה על בתי הדין הרבניים.⁴³ כך לדוגמה, נמצא כי מספר תיקי משמורת ילדים, בקשות למזונות ילדים ואישורי הסכמים הנדונים בבית הדין הרבני נמצא בירידה. נתונים אלה מורים, לדעתה, על כך שלטענה, שלפיה ריקון מסדרונות בית הדין גורם לריאקציה נוספת ולהסלמה במאבק הסמכויות, אכן יש בסיס.⁴⁴

מאמר נוסף בכרך זה המתייחס ל"מאבק" בין בתי המשפט האזרחיים לבין בתי דין הרבניים בתחום דיני משפחה הינו המאמר של פרופ' ברכיהו ליפשיץ מהפקולטה למשפטים באוניברסיטה העברית.⁴⁵ מאמר זה דן בפסיקתו של בית המשפט העליון המצמצמת את סמכותו של בית הדין הרבני לדון בהפרתו של הסכם גירושין, שדינו כהסכם ממון לפי חוק יחסי ממון בין בני זוג, התשל"ג-1973,⁴⁶ אם ההפרה אירעה לאחר הגירושין. פרופ' ליפשיץ בוחן באופן ביקורתי פסיקה זו ומציע עיון בחוק שיפוט בתי דין רבניים (נישואין וגירושין), התשי"ג-1953⁴⁷ ובחוק יחסי ממון בין בני זוג משולשת המקורות הללו הוא מגיע למסקנה שהסמכות לדון במקרים כאלה אמנם צריכה להיות נתונה לבתי הדין הרבניים. נכרכו בעיון זה דיונים בסוגיית ה"כריכה", בשאלת פירושו של המונח "ענייני נישואין וגירושין", בשאלה אלו עניינים נכללים במונח זה. ובסמכותן של הערכאות השונות לגבי אותם "עניינים".

ל"מאבק" שבין בית המשפט האזרחי לבית הדין הדתי שותפים נוספים. לא רק בתי הדין הרבניים ניצבים בפני מערכת אזרחית המבקשת להחיל עליהם ערכים ונורמות שאין מקורם בדין הדתי. גם בתי הדין השרעיים מתמודדים עם ה"שיח" שבין שתי מערכות המשפט. בתי הדין הללו עברו שינויים הכרחיים, שאותם סקר ד"ר מוסה אבו רמזאן מהמרכז האקדמי כרמל.⁴⁸ ד"ר אבו רמזאן הצביע על שני שלבים בהתארגנות מחדש של בתי הדין השרעיים – השלב שעד ביצוע תיקון מס' 5 לחוק בשנת 2001,⁴⁹ והשלב

43 ראו על כך בהרחבה **בנשים ומשפחה בישראל: דו-שנתון סטטיסטי** 63 (רות הלפרין-קדרי וענבל קארו עורכות, 2005).

44 על בתי הדין השרעיים אל מול בית המשפט לענייני משפחה ובג"ץ, ראו הרחבה במאמרו של מוסה אבו רמזאן "התפתחויות אחרונות באחזקת ילדים בבתי הדין השרעיים: בעקבות בג"ץ 9740/05 פלונית נ' בית הדין השרעי לערעורים; בג"ץ 1129/06 פלונית ואח' נ' בית הדין השרעי לערעורים" **משפחה במשפט** ב 69 (2008).

45 ברכיהו ליפשיץ "גן התעוועים של 'ענייני נישואין וגירושין'" **משפחה במשפט** ב 107 (2008).

46 חוק יחסי ממון בין בני זוג, התשל"ג-1973, ס"ח 267.

47 חוק שיפוט בתי דין רבניים (נישואין וגירושין), התשי"ג-1953, ס"ח 165.

48 ראו בהרחבה אבו רמזאן, לעיל ה"ש 44.

49 הצעת חוק בית המשפט לענייני משפחה (תיקון מס' 5), התשס"ב-2001, ה"ח 1421, תיקון זה הקנה לבתי המשפט לענייני משפחה סמכות לדון גם בענייני משפחה של מוסלמים ושל נוצרים, למעט ענייני נישואין וגירושין, שנותרו בסמכותו הבלעדית של בית הדין השרעי.

שלאחר התיקון לחוק, שבא לידי ביטוי בפסיקה. הוא הצביע על שינויים שנעשו ביוזמת בית הדין השרעי עוד לפני התיקון לחוק, לנוכח החשש מפני העברת הסמכויות, אך גם בשל השינויים החברתיים שחלו בחברה הישראלית וכן התערבותו של בג"צ, במיוחד בעשור האחרון. ד"ר אבו רמדאן הצביע על עימות המתפתח בין בית הדין השרעי לערעורים לבין בג"צ בעניין חוק הכשרות המשפטית והאפוטרופסות, התשכ"ב-1962,⁵⁰ ובעניין הפסיקה הנוגעת למשמורת קטינים, והציע מסלול פסיקה חלופי שימנע את העימות. הוא ציין כי בתי הדין השרעיים החלו בתהליך של "טיהור" פסיקתם מסממנים חילוניים, ברמה הרטורית והסמלית, ואסרו על כל זיקה לחקיקה החילונית.

ד"ר אבו רמדאן הצביע על שלוש רפורמות מהותיות שנעשו בבתי הדין השרעיים, ובהם הוא גם מרחיב במאמרו שבכרך זה:⁵¹

(א) **גירושין**⁵² – הרחבת השימוש בסעיף 130 לחוק המשפחה העותמני⁵³ המאפשר מינוי בורר בין בני זוג הנמצאים בהליכי גירושין, ולמעשה – הפניית הליך הגירושין בין מוסלמים בעיקר לאפיק זה. הסעיף קובע כי יש למנות בורר שינסה לפייס בין בני הזוג. אם הליך הפיוס נכשל, הנישואין מפורקים אף ללא הסכמת הצד השני. למעשה, כ-80% מהגירושין בחברה המוסלמית נעשים בדרך זו. לדברי ד"ר אבו רמדאן, זוהי רפורמה מרחיקת לכת; (ב) **החזקת ילדים** – בנושא זה הדין המחייב את בתי הדין השרעיים הוא הדין של אסכולת ה"חנפים". הדין החנפי קובע כללים לגבי החזקת ילדים, לדוגמה: בן עד גיל 7 ובת עד גיל 9 נשארים אצל אימם, ולאחר מכן הם עוברים להחזקת האב. בית הדין השרעי לערעורים קבע⁵⁴ שאין מדובר, למעשה, בכלל מוחלט אלא בחזקה הניתנת לסתירה וכל המבקש להוכיח את ההיפך מהכלל הנוהג – עליו נטל הראיה; (ג) **מזונות אישה** – בית הדין הרחיב את חבותו של הבעל לגבי מזונות, מבחינת הסכומים.

50 חוק הכשרות המשפטית והאפוטרופסות, התשכ"ב-1962, ס"ח 120.
51 שאף הן לא הועילו לבסוף, שכן, כאמור, בתיקון 5 לחוק הועבר חלק מסמכויותיו לבתי המשפט לענייני משפחה.

52 בג"צ 9347/99 חמוזה נ' בית הדין השרעי לערעורים בירושלים, פ"ד נה(2) 59 (2001).
53 סעיף 130 לחוק המשפחה העותמני 1917, ראו בתוך ש.ד. גויטיין המשפט המוסלמי במדינת ישראל 214 (1957).

54 לדוגמה, ערעור 92/96 (פורסם ביום 27.10.1996); ערעור 94/97 (פורסם ביום 20.7.1997); ערעור 254/98 (פורסם ביום 6.12.1998); ערעור 50/98 (פורסם ביום 25.3.1998); ערעור 92/98 (פורסם ביום 18.8.1998); ערעור 248/98 (פורסם ביום 29.11.1998); ערעור 137/01 (פורסם ביום 17.2.2002); ערעור 138/05 (פורסם ביום 20.6.2005); ערעור 279/05 (פורסם ביום 12.12.2005); ערעור 59/06 (פורסם ביום 29.6.2006).

נושא נוסף וחשוב שאותו הזכיר ד"ר אבו רמזאן בדבריו הוא נושא פומביות הדיון בבתי המשפט לענייני משפחה ובבתי הדין הדתיים. לדבריו, אי פרסומם של פסקי הדין בערכאות הדנות בדני משפחה, "אינו מתקבל על הדעת" ואף "חמור". למעשה, בניגוד לעקרון פומביות הדיון, מתנהלים במדינת ישראל משפטים רבים הנותרים סודיים וחסויים לגבי נושא חשוב ביותר הנוגע לחייהם של רבים, והמשליך עליהם.

גם **פרופ' רות הלפרין-קדרי** התייחסה בכנס לנושא זה בציינה כי יש צורך בכלים וביכולת להגיע אל הפסיקה של בתי המשפט לענייני משפחה, שכן מדובר במערכת דינים המתפתחת בשטח. דא עקא, שקיימת, כאמור, בעיה קשה של נגישות אל החומרים. לדבריה, בעיית הנגישות קיימת גם בערכאות אחרות, אבל בבית המשפט לענייני משפחה הבעיה חריפה הרבה יותר, שכן הדיונים מתקיימים כולם בדלתיים סגורות. על פסקי הדין מוטל איסור פרסום, אלא אם כן דואגים השופטים למחיקת שמות הצדדים ופרטים מזהים אחרים ולהעברת פסק הדין מיוזמתם למאגרים השונים של הפסיקה. פרופ' הלפרין-קדרי, יחד עם ד"ר רינה בוגוש מאוניברסיטת בר-אילן וד"ר אייל כתבן מהמרכז האקדמי למשפט ועסקים, חקרו את פסיקת בתי המשפט לענייני משפחה ואת דינאמיקת הפרסום שלה. מנתונים ראשוניים מאוד של המחקר⁵⁵ עולה כי בחמשת המאגרים הדיגיטאליים העיקריים, החל משנת 1995 ועד לסוף שנת 2003, נמצאים רק 1,352 פסקי דין בתיקי משפחה, אף שבשנת 2003 לבדה נסגרו יותר מ-100,000 תיקים בכלל בתי המשפט לענייני משפחה. אמנם, לא כל הדיונים מסתיימים בפסקי דין, אך לדברי החוקרים מתוך 100,000 תיקים יש בוודאי כמה עשרות אלפים של תיקים, שיש בהם החלטות שיפוטיות. פרופ' הלפרין-קדרי ציינה כי במהלך המחקר נתקלה בבעיה של חוסר אפשרות להצביע על מגמה בפסיקתו של בית המשפט לענייני משפחה בנושא מסוים, שכן ברי היה לה שפסקי הדין שאליהם הצליחה להגיע בסופו של דבר אינם משקפים את התמונה האמיתית והמלאה.

לבסוף, סוגיית קולו של הילד וזכותו להישמע בבית המשפט לענייני משפחה נבחנת מנקודת ראות אקדמית במאמרה של ד"ר רונה שוז,⁵⁶ מנהלת (משותפת) של המרכז לזכויות הילד והמשפחה במכללת שערי משפט. המאמר דן גם הוא בזכות הילד להשתתף בקבלת החלטות הנוגעות בו, זכות שמעוגנת בסעיף 12 לאמנת האו"ם בדבר זכויות הילד,⁵⁷ שנחתמה ושאשררה על ידי מדינת ישראל בשנת 1991. המאמר מבחין בין שני הרכיבים של הזכות להשתתפות, קרי, זכות הילד להישמע (סעיף 12(2) לאמנה) והזכות שמשקל ראוי יינתן לדעותיו (סעיף 12(1)). ד"ר שוז בוחנת את הבסיס התיאורטי של הזכות להשתתפות דרך חיפוש אחר אמות מידה להערכת יישומה של זכות הילד

55 המחקר טרם פורסם.

56 רונה שוז "זכות הילד להשתתפות: בין תאוריה לבין הלכה למעשה בבתי המשפט לענייני משפחה"

משפחה במשפט ב 207 (2008).

57 ס' 12 לאמנת האו"ם בדבר זכויות הילד, לעיל ה"ש 31.

משפחה במשפט ב התשס"ט "שולחן עגול – עשור לבית המשפט לענייני משפחה: חזון ומציאות"

להשתתף בהליכים משפטיים. לאור אמות המידה שהוצגו במאמר, בוחנת ד"ר שוז את המידה שבה בתי המשפט לענייני משפחה מממשים הלכה למעשה את זכות הילד להשתתפות בהליכים בנושאי משמורת ילדים, הסדרי ראייה והחזרת ילדים חטופים. מסקנתה הינה שבעוד שקיימת מגמה ברוכה של שמיעת ילדים באופן ישיר על ידי שופטים, עדיין לא ניתן משקל מספיק לרצון הילדים בכלל, ובמקרים הנדונים על פי חוק אמנת האג (החזרת ילדים חטופים), התשנ"א-1991⁵⁸ – בפרט.

58 חוק אמנת האג (החזרת ילדים חטופים), התשנ"א-1991, ס"ח 148.